

№т.
М33

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Матюшкова Тетяна Петрівна

УДК 343.985

**ТАКТИКА ДОПИТУ ПОТЕРПЛИХ-ЖІНОК
ВІД НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ**

Спеціальність 12.00.09. - кримінальний процес та криміналістика,
судова експертиза

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків-2006

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дотримання прав жінок є актуальною проблемою в Україні та в усьому світі. Протягом ХХ століття на міжнародному рівні була прийнята низка документів, в яких наголошується на необхідності ліквідації нерівності між чоловіками та жінками у суспільстві. Насильство відносно жінок визначається як свавільний акт, скоєний на підставі статевої ознаки, який спричиняє або може спричинити фізичну, статеву чи психологічну шкоду або страждання жінкам, а також загрозу вчинення таких актів, примусове обмеження їх свободи або особистого життя.

В Україні механізм провадження жіночої політики та контролю за дотриманням прав жінок знаходиться на стадії формування. Актуальними для України є проблеми сексуальних домагань на робочому місці, насильство над жінками та дітьми в сім'ї, примушування жінок і неповнолітніх дівчат до участі у порнобізнесі і проституції, на тлі яких формується значна частина побутових злочинів. Зазначені проблеми обумовили прийняття Закону України "Про запобігання насильству в сім'ї" від 15 листопада 2001 р., Указу Президента України від 19 лютого 2002 року "Про заходи щодо подальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян", в яких одним з пріоритетних напрямків діяльності правоохоронних органів визначена боротьба зі злочинами проти особистості.

Актуальність теми. Аналіз матеріалів кримінальних справ про насильницькі злочини, вчинені щодо жінок, показує, що найчисельнішу групу потерпілих складають члени сім'ї злочинців, зокрема, дружини та діти. Значна частина насильницьких злочинів вчиняються на підґрунті сексуальних відносин, що побудовані на статевих відмінностях "чоловік – жінка". Результати соціологічного опитування, проведеного Українським НДІ проблем молоді та центром "Соціальний моніторинг", доводять, що жертвами фізичного насильства у сімейному житті стають 12% молодих жінок, у тому числі 2% – дуже часто. Проте тільки 10-12% постраждалих звертаються до міліції, і тільки в одного з п'ятьох приймають заяви. Про це ж свідчать і дослідження соціологів – найчисельнішу групу потерпілих від насильницьких злочинів складають дружини та діти злочинців. За статистичними даними МВС України кількість таких злочинів за останні п'ять років постійно зростає. Насильство стосовно жінок породжує зворотну захисну реакцію. Окремими дослідженнями, наприклад, встановлено, що понад 40% жінок, звинувачених у побутовому вбивстві, у тій чи іншій мірі зазнавали насильства з боку партнера ("синдром доведеної жінки").

Наведені дані свідчать про соціальну проблему, існування якої негативно проявляється і при розслідуванні злочинів зазначеної категорії. Зокрема, на досудовому і судовому слідстві не завжди враховується такий аспект, як стосунки між чоловіком-обвинуваченим і жінкою-потерпілою, що призводить до неповного вирішення завдань кримінального судочинства. Це стосується, перш за все, тактики проведення допитів, зокрема, допитів жінок-потерпілих, які знаходились у родинних, ставевих чи подружніх відносинах зі злочинцем.

Проблемам тактики допиту потерпілих у криміналістичних дослідженнях приділялась значна увага, зокрема, в роботах О.Я. Баєва, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, О.М. Васил'єва, В.К.Весельського, А.Ф. Волобуєва, А.В. Дулова, В.А. Журавля, А.А. Закатова, Г.А. Зоріна, Л.М. Карнеєвої, И.Кертеса, В.Є. Коновалової, В.Г. Лукашевича, М.І. Порубова, Є.Є.Центрова, В.Ю. Шепітька та інших. У той же час проблема тактики допиту саме жінок, потерпілих від насильницьких злочинів, окремо не досліджувалася, що, на наш погляд, є прогалиною у криміналістичній теорії. Зокрема, питання врахування при допиті особистісних рис жінок, потерпілих від насильницьких злочинів у сім'ї (у тому числі малолітніх та неповнолітніх), особливостей формування їх показань, залучення до участі у допиті жінок-потерпілих психолога, а також визначення засобів впливу на таких потерпілих з метою спонукання їх до дачі правдивих і повних показань на досудовому слідстві та у суді мають суттєве значення для вирішення низки завдань кримінального судочинства. Саме названі обставини й обумовили вибір теми і визначення завдань даного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження в остаточній редакції затверджена Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ МВС України 28 березня 2005 року (протокол №4). Обраний напрямок дослідження базується на положеннях Програми розвитку системи відомчої освіти та вузівської науки на період 2001-2005 роки, затверджений 11 травня 2001 року Наказом МВС України №356, Комплексної програми профілактики злочинності на 2001-2005 роки, затвердженої Указом Президента України від 25 грудня 2000 року № 1376, Національного плану дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001-2005 роки, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 травня 2001 року № 479, Указів Президента України від 25 квітня 2001 року № 283 "Про підвищення соціального статусу жінок в Україні, від 19 лютого 2002 року "Про заходи щодо подальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян". Обраний напрямок дослідження відповідає тематиці пріоритетних на-

прямків фундаментальних та прикладних досліджень вищих навчальних та науково-дослідних установ МВС України (наказ Міністра МВС України №635 від 30.06.2000 р.) та тематиці рекомендованих Академією правових наук України пріоритетних напрямків розвитку правової науки на 2005-2010 роки (постанова №2/04-2 від 18 червня 2004 року), передбачена планом науково-дослідної роботи Харківського національного університету внутрішніх справ.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у визначенні: тактики допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів на підставі їх психологічних і соціологічних особливостей; прийомів отримання інформації про їх особистість на досудовому слідстві та формулюванні рекомендацій щодо її використання при проведенні допиту в типових ситуаціях досудового і судового слідства. Для досягнення цієї мети були поставлені та вирішувалися такі основні завдання:

- класифікувати потерпілих-жінок від насильницьких злочинів і дати їм характеристику;
- визначити взаємозв'язок особистісних рис потерпілої з іншими елементами криміналістичної характеристики насильницьких злочинів;
- сформулювати рекомендації щодо криміналістичного вивчення особистості потерпілої;
- визначити процесуальні основи допиту потерпілих на досудовому та судовому слідстві;
- визначити вплив особистісних рис потерпілої-жінки на підготовку її допиту;
- визначити психологічні основи формування показань потерпілих-жінок;
- визначити та розкрити прийоми активізації їх пам'яті, подолання та нейтралізації протидії встановлення об'єктивної істини у справі;
- визначити тактичні та психологічні особливості допиту малолітніх і неповнолітніх потерпілих від насильницьких злочинів;
- сформулювати рекомендації щодо тактичних правил підготовки і прийомів допиту потерпілих-жінок у типових ситуаціях досудового і судового слідства.

Об'єктом дослідження є механізм вчинення насильницьких злочинів щодо жінок і діяльність правоохоронних органів з їх розслідування і запобігання.

Предметом дослідження є тактика допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів у типових слідчих і судових ситуаціях.

Методи дослідження обрані, виходячи з викладених в роботі мети та завдань, з урахуванням об'єкту та предмету дослідження. Основу методологічної бази складає загальний діалектичний метод наукового

пізнання реально-існуючих суспільно-правових явищ та їх зв'язку з практичною діяльністю правоохоронних органів.

В процесі дослідження застосовувались наступні методи:

- *методи логіки* (аналіз, синтез, індукція, дедукція) використані при дослідженні нормативних актів, матеріалів кримінальних справ, аналітичних матеріалів, концепцій, точок зору авторів з окремих питань, що входять у предмет дослідження;

- *порівняльно-правовий метод* використаний при дослідженні кримінально-процесуального законодавства України, Білорусії та Російської Федерації, норми якого передбачають права і обов'язки потерпілих і регулюють допит потерпілих на досудовому і судовому слідстві;

- *системно-структурний метод* використаний при дослідженні механізму вчинення насильницьких злочинів стосовно жінок, систематизації тактичних правил підготовки і прийомів допиту потерпілих-жінок;

- *соціологічні методи* (опитування, анкетування, експертні оцінки) були застосовані для збору додаткової інформації про особливості потерпілих-жінок від насильницьких злочинів, взаємозв'язок їх особистісних рис з іншими елементами криміналістичної характеристики насильницьких злочинів;

- *статистичний метод* використаний при узагальненні кримінальних справ про насильницькі злочини, вчинені стосовно жінок, статистичних даних Верховного Суду України, МВС України, Генеральної Прокуратури України, а також при проведенні анкетування та інтерв'ювання потерпілих-жінок від насильницьких злочинів, слідчих МВС України, суддів Міністерства Юстиції України.

У процесі дослідження піддавалися аналізу положення Конституції України, кримінально-процесуальне законодавство України, Білорусії та Російської Федерації, Закони України "Про міліцію", "Про судоустрій України", "Про запобігання насильству в сім'ї", а також інші нормативно-правові акти, що регулюють організацію та діяльність правоохоронних органів у боротьбі з насильницькими злочинами, вчиненими щодо жінок. Окрім того були використані положення окремих міжнародних нормативних документів, які стосувалися предмету дослідження.

Науково-теоретичним підґрунтям виконання дисертації послужили праці науковців, практичних працівників, які присвячені загальним проблемам криміналістики, методики розслідування окремих видів насильницьких злочинів, тактики проведення окремих слідчих дій за участю потерпілих, вивчення особистості, а також праці відомих учених, дослідників загальної теорії держави і права, кримінального права, кримінального процесу, кримінології, психології тощо.

Емпіричну базу дослідження становлять дані, одержані внаслідок власного практичного досвіду розслідування насильницьких злочинів, вчинених щодо жінок, а також:

- вивчення й узагальнення 105 кримінальних справ, розглянутих судами Харківської, Луганської, Дніпропетровської і Сумської областей, про 233 насильницькі злочини, вчинені відносно 118 жінок та дівчат; 8 кримінальних справ про насильницькі злочини, вчинені відносно жінок та дівчат, провадження по яких після судового розгляду закрито за ст.6 п.2 КПК України;

- анкетування та інтерв'ювання 110 співробітників слідчих підрозділів органів внутрішніх справ, 48 суддів та 40 жінок, потерпілих від насильницьких злочинів;

- аналізу опублікованих матеріалів слідчої і судової практики, у тому числі дані статистичних звітів правоохоронних органів та судів України за 1999- 2005 роки.

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертація є першим в Україні комплексним науковим дослідженням тактики допиту потерпілих жінок від насильницьких злочинів на підставі їх психологічних і соціологічних особливостей у типових ситуаціях досудового та судового слідства.

На основі положень загальної теорії криміналістики та узагальнення досвіду сучасної слідчої і судової практики у дисертації обґрунтовується низка важливих у теоретичному і практичному аспектах положень і рекомендацій, що одержані особисто:

- дістали подальшого розвитку положення криміналістичної класифікації потерпілих від злочинів, зокрема, на підставі наявності та характеру взаємозв'язків між потерпілою та злочинцем. Виділені й охарактеризовані відповідні класифікаційні групи потерпілих-жінок від насильницьких злочинів;

- дістали подальшого розвитку положення щодо взаємозв'язку особистісних рис потерпілих-жінок з іншими елементами криміналістичної характеристики насильницьких злочинів;

- вперше сформульовані окремі положення щодо сутності, функцій та методів криміналістичного вивчення особистості потерпілої. Вивчення особистості потерпілої від насильницьких злочинів розглядається як напрямок слідчої діяльності і передумова вирішення завдань кримінального судочинства у справах про насильницькі злочини;

- удосконалені положення процесуальних основ допиту потерпілих на досудовому та судовому слідстві. А саме, розроблені пропозиції щодо внесення змін та доповнень до окремих статей Проекту Кримінально-процесуального кодексу України;

- дістали подальшого розвитку положення щодо використання особливостей потерпілих при підготовці їх допиту;
- удосконалені положення щодо психологічних основ формування показань потерпілих-жінок. Визначені фактори, що впливають на формування, та етапи формування їх показань;
- удосконалені положення щодо систематизації тактичних прийомів активізації пам'яті потерпілих-жінок, подолання та нейтралізації протидії встановлення об'єктивної істини у справі;
- удосконалені положення щодо психологічних особливостей допиту малолітніх і неповнолітніх потерпілих від насильницьких злочинів;
- вперше сформульовані окремі рекомендації щодо тактичних правил підготовки і прийомів допиту потерпілих-жінок у типових ситуаціях досудового і судового слідства.

Практична значимість одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації визначені основні проблеми, з якими стикаються правоохоронні органи при проведенні допитів потерпілих-жінок від насильницьких злочинів. Сформульовані в дисертації положення, висновки і рекомендації можуть бути використані:

- а) безпосередньо практичними працівниками органів дізнання і слідства, прокуратури і суду при розслідуванні конкретних насильницьких злочинів щодо жінок;
- б) при проведенні наукових досліджень, спрямованих на розробку і вдосконалення тактики проведення окремих слідчих дій за участю потерпілих-жінок від насильницьких злочинів та методики розслідування окремих видів насильницьких злочинів, вчинених стосовно жінок;
- в) у законотворчій діяльності при вдосконаленні кримінально-процесуального законодавства;
- г) у навчальному процесі при викладанні тактики проведення окремих слідчих дій за участю потерпілих-жінок та методики розслідування окремих видів злочинів, вчинених відносно них, розробці спецкурсів, підготовці підручників, навчальних і методичних посібників з криміналістики.

Апробація результатів дисертації. Окремі положення дисертаційного дослідження неодноразово обговорювалися та були схвалені на засіданнях кафедри криміналістики Харківського національного університету внутрішніх справ, доповідались на науково-практичних конференціях та семінарах: "Актуальні проблеми сучасної криміналістики" (Сімферополь-Алушта, 19-21 вересня 2002 року); "Сучасні судово-експертні технології в кримінальному та цивільному судочинстві" (Харків, 13-14 березня 2003 року); „Актуальні проблеми сучасної науки в дослідження молодих вчених” (Харків, 20 червня 2003 року); "Створен-

ня системи захисту потерпілих від домашнього насильства” (Харків, 29 серпня 2003 року).

За результатами дисертаційного дослідження були сформульовані і направлені до слідчого управління МВС України в Харківській області рекомендації з тактики допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинців (Акт впровадження № 39/4388 від 25.06.05 р.). До Верховної Ради України були надіслані пропозиції щодо вдосконалення редакції окремих статей проекту Кримінально-процесуального кодексу України (Лист №3/3-95 від 28.02.05 р., повідомлення від 03.03.05 р.). Результати та матеріали дослідження використовуються у навчальному процесі під час викладення курсу криміналістики в Харківському національному університеті внутрішніх справ МВС України (Акт впровадження від 10.10.05 р.).

Публікації: Основні положення дисертації викладено у 8 наукових публікаціях, 5 з яких опубліковано у фахових виданнях.

Структура дисертації зумовлена її метою та поставленими завданнями і складається зі вступу; трьох розділів, що об’єднують 11 підрозділів; висновків; списку використаних джерел у кількості 330 найменувань та додатків на 57 сторінках. Загальний обсяг дисертації складає 255 сторінок, обсяг основного тексту – 170 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі роботи обґрунтовується актуальність її теми, визначаються мета та завдання дослідження, його об’єкт та предмет, формулюється наукова новизна роботи, пропонується теоретичне та практичне застосування положень дисертації та одержаних висновків, подається ступінь апробації результатів дослідження та список публікацій за темою дисертації.

Розділ перший “Особливості потерпілих-жінок як елемент криміналістичної характеристики насильницьких злочинців” складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1. *“Характеристика особистості потерпілих від насильницьких злочинців”* на основі аналізу емпіричних даних, праць відомих вчених (В.С. Бурданової, В.В. Вандишева, В.В. Голіни, Б.М. Головкина, Е.В. Горбачьова, В.С. Мінської, Р.І. Міхеєва, Л.В. Франка, В.Є. Христенка, О.Ю. Юрченка та інших) висвітлені особливості потерпілих-жінок від насильницьких злочинців і розроблена їх класифікація на основі ознак, які мають значення для тактики проведення допиту, надає характеристику відповідних класифікаційних груп.

Серед насильницьких злочинців стосовно жінок за ступенем їх поширеності анкетовані слідчі органів внутрішніх справ назвали зґвалту-

вання, умисне тяжке та середньої тяжкості тілесне ушкодження, задоволення статевої пристрасті неприродним способом, побой і мордування, торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини, розбещення неповнолітніх, статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, примушування до статевого зв'язку, катування, замах на вбивство, захоплення заручників. На механізм вчинення названих злочинів суттєвий вплив мають особистісні характеристики потерпілих та їх поведінка. Зокрема, 72% обвинувачених (підсудних) у злочинах проти життя і здоров'я жінок на досудовому і судовому слідстві визначали поведінку потерпілих у передкримінальній ситуації як провокуючу, аморальну чи злочинну (тільки 8% посилань були визнані судами як такі, що відповідають дійсності). У справах щодо злочинів проти статевої свободи й статевої недоторканності жінок 44% обвинувачених (підсудних) заявляли про провокуючу поведінку потерпілих (жодного разу такі посилання не знайшли свого підтвердження у судовому засіданні). Наведені дані свідчать про те, що обвинувачені при поясненні обставин вчиненого ними насильницького злочину стосовно жінки досить часто посилаються на її особистість і "недостойну" поведінку. Це зумовлює необхідність ретельного дослідження особистості потерпілої на досудовому і судовому слідстві, у зв'язку з чим поведінка потерпілої-жінки може мати неадекватний характер ("затислість", замовчування певних фактів, відмова від раніше даних свідчень тощо), що суттєво впливає на тактику слідчих дій за її участю. Така поведінка є характерною для жінок, які знаходяться у певних стосунках з обвинуваченим (підсудним). Тому при обранні тактики допиту потрібно враховувати наявність соціальних зв'язків (родинних, подружніх, сусідських, службових) між потерпілою і обвинуваченим. За цією ознакою пропонується класифікувати потерпілих-жінок від насильницьких злочинів на дві групи: 1) потерпілі-жінки, які не пов'язані особливими стосунками із злочинцем; 2) потерпілі-жінки, які пов'язані особливими відносинами із злочинцем. У другій класифікаційній групі потерпілих на основі рівня соціальних зв'язків пропонується виділити наступні підгрупи потерпілих: а) потерпілі-жінки від насильницьких злочинів, які вчинені членом сім'ї, іншим близьким родичем, особою, на опікунстві чи піклуванні якої вони перебувають; б) потерпілі-жінки від насильницьких злочинів, які вчинені сусідом, колегою (у тому числі, керівником). Належність потерпілої до певної класифікаційної групи (підгрупи) дає можливість визначити, наскільки її інтереси співпадають з інтересами слідства і, таким чином, спрогнозувати зміст і спрямованість її показань, позицію і поведінку потерпілої під час досудового та судового слідства.

У підрозділі 1.2. *“Взаємозв’язок особистісних рис потерпілої з іншими елементами криміналістичної характеристики насильницьких злочинів”* на підставі аналізу наукових робіт дослідників концепції криміналістичної характеристики окремих видів злочинів (Р.С. Белкіна, В.К. Весельського, Л.Г. Відонова, В.А. Журавля, О.М. Колесніченка, В.В. Радаєва, А.В. Старушкевича, В.В. Тіщенко та інших) висвітлені особливості елементів криміналістичної характеристики насильницьких злочинів у зв’язку з особистістю потерпілих-жінок. Зокрема, такі особистісні властивості жертви, як її психічний і фізичний стан, рівень інтелектуального чи розумового розвитку, поведінка (активна, нейтральна, пасивна, віктимна), вік обумовлюють обстановку, місце і час вчинення насильницьких злочинів відносно жінок. Соціально-психологічні особливості потерпілих та наявність у них певних стосунків зі злочинцями обумовлюють також спосіб вчинення насильницьких злочинів, типові сліди.

Значення врахування вказаних зв’язків у практичному аспекті проявляється у тому, що при наявності відомостей щодо особистості потерпілої-жінки від насильницького злочину є можливість: встановлення у повному обсязі предмета доказування; визначення напрямків розслідування і тактичних правил підготовки та прийомів проведення слідчих дій; визначення ступеню впливу обвинуваченого на потерпілих і свідків. У науковому (теоретичному) аспекті врахування закономірних зв’язків між зазначеними елементами криміналістичної характеристики насильницьких злочинів сприяє вдосконаленню існуючих та розробці нових рекомендацій щодо тактики проведення слідчих дій. Тому включення відомостей про особистість потерпілої до криміналістичних характеристик насильницьких злочинів є, на наш погляд, обов’язковою умовою забезпечення ефективності їх розкриття, розслідування та запобігання.

У підрозділі 1.3. *“Вивчення особистості потерпілої як напрямку слідчої діяльності і передумова вирішення завдань кримінального судочинства у справах про насильницькі злочини”* з використанням положень, викладених у працях В.В. Вандишева, В.А. Журавля, М.А. Лушечкіної, Є.Є. Центрова та інших, визначено сутність, функції та методи вивчення особистості потерпілих-жінок від насильницьких злочинів, розкрито зміст його елементів.

На думку дисертанта, обов’язковим елементом діяльності слідчого при провадженні у справах про насильницькі злочини, вчинені стосовно жінок, є ретельне вивчення їх особистості. Воно включає одержання наступних даних: 1) демографічних і біографічних (відомості про стать, вік, місце народження, освіту, місце навчання, роботи, спеціальність, фахові напрямки діяльності; данні про батьків, дітей, інших членів ро-

дини); 2) соматичних (наявність, вид, стадія хронічних та інших захворювань, розладів, у тому числі особливих психічних станів у ситуації вчинення злочину, та інше); 3) біологічних (антропологічні і фізичні); 4) психологічних (спрямованість особистості; наявність і вплив досвіду; індивідуальні особливості психічних процесів, таких як особливості сприйняття, пам'яті, уявлення, уваги, волі, емоцій; темперамент, статеві і вікові властивості; патологічні зміни); 5) соціальних (відомості про соціальні ролі та зв'язки потерпілої, у тому числі її взаємовідносини із злочинцем у докримінальній, кримінальній та післякримінальній ситуаціях); 6) супутніх (дані про одяг, взуття, особисті речі, які були у потерпілої під час вчинення злочину).

Вивчення особистості потерпілої є не самоціллю, а частиною процесу розслідування як пізнавальної діяльності, в ході якої збирається інформація, яка необхідна для розкриття злочину і встановлення в повному обсязі обставин, що підлягають доказуванню в кримінальній справі (ст. 64 КПК України) і виконання завдань кримінального судочинства (ст. 2 КПК України).

Розділ другий “Тактика допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів на досудовому слідстві” складається з шести підрозділів.

У підрозділі 2.1. *“Процесуальні основи допиту потерпілих на досудовому слідстві”* на підставі аналізу кримінально-процесуального законодавства, матеріалів слідчо-судової практики і наукових праць (М.І. Гошовського, Ю.О. Гурджі, О.П. Кучинської, В.М. Тертишника, Л.І. Шаповалової, С.В. Юношева та інших) визначені проблемні питання процесуального статусу потерпілих на досудовому слідстві та їх допиту і сформульовані відповідні пропозиції.

У дисертації констатується існуючий сьогодні дисбаланс прав сторін захисту і обвинувачення та необхідність вдосконалення правового статусу потерпілого, одним із напрямків якого є розширення його прав і законних інтересів. У зв'язку з цим обґрунтовується доцільність надання потерпілим наступних прав: 1) знайомитися із постановою про призначення експертизи; 2) отримувати повідомлення від слідчих і судових органів про основні процесуальні рішення (пред'явлення обвинувачення, обрання запобіжного заходу та його відміни, накладення арешту на майно, зупинення провадження в справі тощо); 3) збирати за дорученням слідчого (суду) докази у справі; 4) заявляти клопотання перед судом другої інстанції про витребування додаткових матеріалів; 5) знайомитися з матеріалами про відмову в порушенні кримінальної справи, закритої чи зупиненої справи незалежно від підстав закриття та зупинення. У зв'язку з тим, що факт вчинення насильницького злочину бли-

зькими людьми (батьками, іншими членами сім'ї) часто змушують потерпілу-жінку замовчувати окремі факти, запропоновано доповнити ст. 73 Проекту Кримінально-процесуального кодексу України положеннями про обов'язкове залучення до участі у справі представника потерпілої, якщо вона є членом сім'ї чи іншим близьким родичем особи, що вчинила злочин, або перебуває на його опікунстві, піклуванні. Окрім цього, обґрунтована доцільність законодавчого визначення права потерпілих від насильницьких злочинів (зокрема, жінок, неповнолітніх дівчат) мати захисника, послуги якого оплачуються за рахунок держави, та обов'язку у певних випадках не перешкоджати експертному дослідженню свого психічного або фізичного стану.

У підрозділі 2.2. *"Використання даних щодо особистості потерпілої при підготовці її допиту"* з використанням положень, які містяться у наукових працях В.К. Весельського, В.А. Журавля, М.Н. Нагімова, Є.Є. Центрова, В.Ю. Шепітько та інших визначається, що вивчення особистості потерпілих-жінок від насильницьких злочинів є основною підготовчих дій слідчого до їх допиту, і формулюються відповідні рекомендації.

На думку дисертанта, відомості про особистісні риси потерпілих-жінок від насильницьких злочинів суттєво обумовлюють вибір тактичних і психологічних прийомів допиту. Використання інформації про особистісні риси потерпілих при підготовці їх допиту сприяє, зокрема: 1) прогнозуванню виду, інтенсивності і тривалості психічного стану потерпілої; 2) визначенню і оцінці впливу емоцій і психічного стану потерпілої на достовірність її показань, ступінь можливої помилки; 3) визначенню об'єктивних і суб'єктивних факторів сприйняття, зберігання, запам'ятання, відтворення і передачі потерпілою інформації про злочин; 4) моделюванню процесу проведення допиту потерпілої; 5) прогнозуванню можливостей виникнення певних ситуацій допиту потерпілої; 6) встановленню психологічного контакту з потерпілою; 7) уникненню непотрібного тактичного ризику при допиті потерпілої; 8) оцінці результатів допиту потерпілої; 9) визначенню доцільності призначення судово-психологічних, судово-психіатричних чи комплексних психолого-психіатричних експертиз стосовно потерпілої.

У підрозділі 2.3. *"Психологічні основи формування показань потерпілих-жінок"* з використанням праць В.А. Журавля, О.Р. Ратінова, Л.М. Карнеєвої, А.М. Алексєєва, Є.Є.Центрова та інших, розглянуті психологічні основи формування показань потерпілих-жінок від насильницьких злочинів крізь призму їх психічних станів та етапів формування показань. Визначаються фактори, що обумовлюють вид та інтенсивність психічних станів потерпілих від насильницьких злочинів у пе-

редкримінальній ситуації, в момент вчинення насильницьких злочинів, після вчинення злочину до моменту та після звернення у правоохоронні органи. Вказані чинники формують сприйняття потерпілою обставин події та впливають на якість, об'єктивність їх сприйняття та запам'ятовування. Вони не лише обумовлюють певні перекручення (протиріччя) у початковій інформації про злочин, що міститься в усних чи письмових повідомленнях потерпілих, але й впливають на оцінку слідчим поведінки потерпілих у передкримінальній, кримінальній та післякримінальній ситуаціях.

Врахування слідчим можливих психічних станів у потерпілих-жінок та чинників, які впливають на їх формування, сприяє прогнозуванню тактики допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів на будь-якому етапі розслідування. У зв'язку з цим докладно розглядається зміст етапів формування показань потерпілих: 1) сприйняття інформації про подію, її зберігання і запам'ятання; 2) відтворення і передача інформації до звернення у правоохоронні органи; 3) відтворення показань під час першого допиту; 4) відтворення показань при повторних свідченнях.

У підрозділі 2.4. *“Прийоми активізації пам'яті потерпілих-жінок від насильницьких злочинів і подолання протидії розслідуванню”* з використанням положень, що містяться у працях О.М. Васил'єва, Ф.В. Глазиріна, Г.Г. Доспулова, А.В. Дулова, В.С. Коновалової, М.І. Порубова, А.А. Протасевича, О.Б. Солов'йова, Є.С. Центрова, М.П. Яблокова та інших обігрунтована доцільність подальшої розробки проблеми використання тактичного прийому “психологічний реагент”, удосконалення тактичних прийомів допиту саме потерпілих-жінок з використанням положень сучасної психологічної науки.

Проведені нами дослідження свідчать, що у 14,4% неповнолітніх та 9% повнолітніх потерпілих-жінок від насильницьких злочинів спостерігалась амнезія внаслідок вчиненого злочину; 14,4% неповнолітніх та 34,2% повнолітніх потерпілих повідомляли неправдиві свідчення. На основі аналізу слідчої та судової практики, криміналістичної літератури робиться висновок про те, що вибір та застосування конкретних тактичних прийомів активізації пам'яті потерпілих, подолання та нейтралізації протидії встановленню об'єктивної істини значною мірою залежить не тільки від особистісних рис, але й від адаптації потерпілої до обстановки допиту. Справа в тім, що потерпілі-жінки на момент допиту часто знаходяться у стані розгубленості чи під впливом страху від заподіяного насильства, погроз з боку злочинця, засудження з боку родичів тощо. У зв'язку з цим у дисертації сформульовано рекомендації щодо тактичних та психологічних прийомів активного вислуховування, використання

зорових та вербальних асоціацій, гіпнозу, подолання конфлікту; прийомів, що сприяють адаптації потерпілої до обстановки допиту, попередженню чи усуненню небажаних психічних станів у потерпілих під час їх допиту, встановленню комунікативного і психологічного контакту, взаємопорозумінню з потерпілою; прийомів, які стимулюють у потерпілої установку на необхідність дати правдиві показання тощо. Слідчому рекомендується, окрім аналізу змісту свідчень потерпілої, спостерігати за невербальними проявами (мімікою, жестами, поведінкою потерпілої) та використовувати цю інформацію для корегування допиту.

Підрозділ 2.5. "Тактичні правила підготовки і прийому допиту потерпілої в умовах типових ситуацій досудового слідства" присвячений висвітленню тактики допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів в залежності від типових ситуацій допиту.

На думку дисертанта, особливості ситуації допиту потерпілої від насильницького злочину залежать від низки факторів: 1) віку потерпілої, її особистісних рис і класифікаційної групи, до якої вона належить; 2) психічного чи(і) фізичного стану потерпілої у передкримінальній, кримінальній та післякримінальній ситуаціях; 3) характеру поведінки потерпілої у передкримінальній ситуації; 4) обставин, що зумовлюють конкретні причини та мотиви відмови від дачі показань чи(і) дачі завідомо неправдивих показань. Аналіз матеріалів слідчої практики, результатів анкетування слідчих та жінок-потерпілих від насильницьких злочинів, дозволили авторові виділити такі типові ситуації допиту: 1) потерпіла дає достовірні показання і займає активну позицію у викритті злочинця; 2) потерпіла відмовляється давати показання, пояснити причини такої відмови та з'являється в органи слідства; 3) потерпіла дає недостовірні показання, змінює раніше дані показання; 4) потерпіла не пам'ятає обставин злочину внаслідок амнезії, приховує її настання чи, навпаки, посилається на неї. Кожній з наведених типових ситуацій у дисертації дається розгорнута характеристика і формулюються рекомендації щодо комплексів відповідних тактичних прийомів проведення допиту.

У підрозділі 2.6. "Тактичні та психологічні особливості допиту малолітніх і неповнолітніх потерпілих від насильницьких злочинів" визначається, що допит малолітніх і неповнолітніх потерпілих жіночої статі від насильницьких злочинів має свої тактичні та психологічні особливості. Вони обумовлені їх належністю до певної вікової категорії, характером взаємовідносин з обвинуваченими у передкримінальній, кримінальній та післякримінальній ситуаціях, ін. За результатами проведеного дослідження 43,2% потерпілих від зґвалтування були малолітні дівчатка віком від 4 до 14 років і 12,7% – неповнолітні віком від 14 до 18 років. Кожним другим

обвинуваченим звалтування було вчинено відносно тих малолітніх і неповнолітніх, з якими він був у родинних стосунках, у тому числі, членів сім'ї (падчерки, дочки, онучки, племінниці), які знаходились у матеріальній та психологічній залежності від нього. При цьому 47% злочинців проявляли фізичну або психологічну агресію (насильство) по відношенню до потерпілої у передкримінальній ситуації від 2-5 днів до декількох років. Зазначені обставини обумовлювали формування пасивної позиції неповнолітньої потерпілої під час досудового слідства, проявом якої була відмова від раніше даних свідчень та ухилення від участі у слідчих діях.

Щодо подолання вказаної можливої протидії розслідуванню у дисертації сформульовані рекомендації у вигляді комплексу тактичних правил підготовки і проведення допиту неповнолітньої потерпілої з урахуванням її віку, індивідуально-психологічних особливостей, виду вчиненого злочину та місця його вчинення, ситуації допиту, наявності та характеру особливих стосунків із злочинцем у передкримінальній, кримінальній та післякримінальній ситуаціях.

Розділ третій “Тактика допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів у суді” складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1. “Процесуальні і тактичні основи допиту потерпілих у ході судового слідства” на основі аналізу судової практики і наукових праць Н.В. Андреевої, Л.Є. Ароцкера, О.Я. Баєва, В.М. Бозрова, І.О. Возгріна, Т.С. Волчецької, Г.А. Воробйова, І.В.Румянцевой, С.П. Сухової, В.Ю. Шепітька та інших розглядаються питання удосконалення процедури і тактики допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів у ході судового слідства.

З урахуванням результатів проведеного дослідження матеріалів судової практики та аналізу ст.ст. 303, 307 і 308 КПК України та ст.ст. 391, 393 і 395 Законопроекту КПК України розроблені пропозиції щодо внесення змін та доповнень до ст. 395 Законопроекту КПК – “Особливості допиту неповнолітнього свідка та потерпілого” і запропонована авторська редакція зазначеної статті. На підставі докладного аналізу кримінально-процесуального законодавства (ст. 292-1, 301 і 306 КПК України, ст. 281 КПК РФ, ст. 381, 390 і 394 Законопроекту КПК України), судової практики та результатів проведеного дослідження розроблені пропозиції щодо доповнення Законопроекту КПК статтею “Оголошення показань потерпілого” і запропонована її авторська редакція.

У підрозділі підкреслюється, що відмінності у допиті на досудовому та судовому слідстві обумовлені не лише процесуальними умовами, але й тактикою проведення цієї дії. Зокрема, появою у суді нових форм допиту (“перехресний допит”, “шаховий допит”, “передопит”). Водночас, саме процесуальні основи допиту потерпілих у ході судового слідс-

тва є необхідною передумовою вироблення тактики їх підготовки та проведення. Удосконалення процедури допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів обумовлює формування нових та вдосконалення існуючих рекомендацій щодо тактичних правил підготовки та прийомів проведення їх допиту у типових судових ситуаціях.

У підрозділі 3.2. *“Особливості тактики підготовки і проведення допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів в типових судових ситуаціях”* розглядаються правила підготовки та прийоми проведення допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів з урахуванням специфіки умов судового засідання.

Аналіз судової практики дозволив дисертанту визначити типові проблеми, з якими стикаються судді при проведенні допитів потерпілих-жінок від насильницьких злочинів. Вони обумовлені, з одного боку, особистісними рисами потерпілих (їх належністю до певних класифікаційних груп), а з іншого – умовами судового розгляду справи. У підрозділі визначені типові ситуації допиту потерпілих-жінок в умовах судового слідства. А саме, конфліктні (коли потерпіла відмовляється від раніше даних показань під впливом погроз чи(і) шантажу з боку підсудного чи його родичів, знайомих, інших причин) та безконфліктні (коли потерпіла дають показання, що не суперечать іншим доказам у справі та природному перебігу явищ і подій). Автором визначено, що правильному вибору та ефективному застосуванню тактичних прийомів допиту потерпілої передують ретельна підготовка судді до допиту потерпілої, яка складається з двох етапів. На першому етапі судді при вивченні матеріалів справи рекомендується, зокрема, звернути увагу на відомості про особистісні риси потерпілої та наявність у неї особливих зв'язків з підсудним і вирішити питання щодо доцільності залучення спеціаліста-психолога до участі у допиті. На другому етапі підготовки допиту судді рекомендується прийняти попереднє рішення про черговість допиту потерпілої і підсудного, або взагалі визначити доцільність допиту потерпілої у судовому засіданні, передбачивши можливість оголошення її показань.

На основі аналізу типових судових ситуацій автором формулюється комплекс рекомендацій щодо тактики допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів з урахуванням їх належності до певної класифікаційної групи.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне обґрунтування існування проблеми тактики допиту на досудовому і судовому слідстві потерпілих-жінок від насильницьких злочинів і визначені шляхи її вирішення. Вирішення вказаної науково-практичної проблеми полягає в удосконаленні проце-

суальних основ проведення допитів потерпілих і врахуванні соціально і психологічно обумовлених особистісних рис потерпілих-жінок від насильницьких злочинів при розробці тактики їх допиту. Вказана проблема вирішується шляхом:

- удосконалення криміналістичної класифікації потерпілих-жінок від насильницьких злочинів та відповідної характеристики кожної з класифікаційних груп з використанням положень сучасної соціології і психології;
- визначення взаємозв'язку і взаємозумовленості особистості потерпілих-жінок та інших елементів криміналістичної характеристики вчинених щодо них насильницьких злочинів;
- розкриття сутності та розробки окремих положень щодо поняття, функцій та методів криміналістичного вивчення особистості потерпілої, як напрямку слідчої діяльності і передумови вирішення завдань кримінального судочинства у справах про насильницькі злочини;
- удосконалення процесуальних основ допиту потерпілих на досудовому та судовому слідстві, подання пропозицій щодо удосконалення ст.ст. 73, 255, 393, 395 проекту КПК України та його доповнення статтею "Оголошення показань потерпілого";
- подальшого розвитку положень щодо використання даних про особистість потерпілих при підготовці їх допиту;
- розкриття сутності психологічних основ формування показань потерпілих-жінок, визначення та розкриття факторів та етапів формування їх показань;
- визначення сутності та структури допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів, удосконалення системи тактичних рекомендацій проведення їх допиту, подальшого розвитку концепції систематизації тактичних прийомів активізації їх пам'яті, подолання та нейтралізації протидії встановлення об'єктивної істини у справі;
- визначення особливостей тактики допиту малолітніх і неповнолітніх потерпілих від насильницьких злочинів, удосконалення тактичних рекомендацій щодо його проведення;
- розробки системи тактичних правил підготовки і прийомів проведення допиту потерпілих потерпілих-жінок у типових ситуаціях судового слідства.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ:

1. Матюшкова Т.П. Деякі питання криміналістичного вивчення особи потерпілої в методиці розслідування насильницьких злочинів // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2002. – №20. – С. 52-55.
2. Матюшкова Т.П. Деякі криміналістичні аспекти процесуального статусу потерпілої особи в сучасних умовах // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2003. – № 21. – Ч.1. – С. 170-176.

3. Матюшкова Т.П. Кримінально-правові аспекти визначення насильницьких злочинів, вчинених стосовно жінок // Вісник Національного Університету внутрішніх справ. – 2003. – № 22. – С. 75-80.

4. Матюшкова Т.П. Допит неповнолітньої потерпілої від сексуальних злочинів: деякі питання підготовки та проведення // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. – 2004. – №1. – С. 143-150.

5. Матюшкова Т.П. Криміналістична класифікація потерпілих жінок від насильницьких злочинів // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ МВС України. – 2005. – №4. – С. 197-202.

6. Матюшкова Т.П. Особенности тактики допроса несовершеннолетней потерпевшей от изнасилований // Актуальные проблемы современной криминалистики: Материалы наук.-практ. конф.: У 2-х ч., Сімферополь-Алушта, 19-21 вересня 2002 р. – Сімферополь: Доля, 2002. – Ч.1. – С. 169-173.

7. Матюшкова Т.П. Деякі питання призначення судово-психологічних експертиз неповнолітніх потерпілих від насильницьких злочинів // Сучасні судово-експертні технології в кримінальному і цивільному судочинстві: Матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. Харків, 14-15 березня 2003 року. – Х.: Вид-во НУВС, 2003. – С. 144-147.

8. Матюшкова Т.П. Криміналістичне вивчення особи потерпілої від насильницьких злочинів // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених: Матеріали наук.-практ. конф. Харків, 20 червня 2003 року. – Х.: Вид-во НУВС, 2003. – С. 28-30.

АНОТАЦІЇ

Матюшкова Т.П. Тактика допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів. – *Рукопис.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09. – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2006.

Дисертація є монографічним дослідженням актуальних правових, теоретичних і практичних проблем тактики допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів у типових ситуаціях досудового та судового слідства.

У роботі здійснена криміналістична класифікація потерпілих-жінок від насильницьких злочинів і дана характеристика кожної з класифікаційних груп з точки зору їх впливу на тактику допиту. Визначається, що вивчення особистості жінки-потерпілої є необхідною передумовою ефективності її допиту, у зв'язку з чим розроблені окремі положення щодо поняття, функцій та методів криміналістичного вивчення потерпілої. Розкрито психологічний механізм формування показань потерпілих-

жінок, сформульовані рекомендації щодо прийомів активізації їх пам'яті, подолання та нейтралізації протидії встановлення об'єктивної істини у справі. Визначені особливості тактики допиту малолітніх і неповнолітніх потерпілих від насильницьких злочинів. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення процесуальних основ допиту потерпілих на досудовому та судовому слідстві. Розроблено систему тактичних правил підготовки і проведення допиту потерпілих-жінок у типових ситуаціях досудового та судового слідства.

Ключові слова: потерпіла-жінка від насильницького злочину, класифікація потерпілих-жінок, тактика допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів, типові ситуації допиту потерпілих-жінок.

Матюшкова Т.П. Тактика допроса потерпевших-женщин от насильственных преступлений. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика, судебная экспертиза. – Харьковский национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2006.

Диссертация является монографическим исследованием актуальных правовых, теоретических и практических проблем тактики допроса потерпевших-женщин от насильственных преступлений в типичных ситуациях досудебного и судебного следствия.

В работе осуществлена криминалистическая классификация потерпевших-женщин от насильственных преступлений и дана характеристика каждой из классификационных групп с точки зрения их влияния на тактику допроса. Определяется, что необходимой предпосылкой эффективности допроса женщины-потерпевшей является изучения ее личности, которое включает получение следователем следующих сведений: 1) демографических и биографических (сведения о поле, возрасте, месте рождения, образование, место учебы, работы, др.); 2) соматических (наличие, вид, стадия хронических заболеваний, др.); 3) биологических (антропологических и физических); 4) психологических (направленность личности, наличие и влияние опыта, индивидуальные особенности психических процессов, др.); 5) социальных (сведения о социальных ролях и связях потерпевшей, в том числе ее отношения с преступником в до криминальной, криминальной и пост криминальной ситуациях); 6) сопутствующих (данные об одежде, обуви, личных вещах, которые были у потерпевшей во время совершения преступления). Разработаны отдельные положения относительно понятия, функций и методов криминалистического изучения потерпевшей. Раскрыт психологический

механизм формирования показаний потерпевших-женщин, определена структура их допроса и сформулированы рекомендации относительно приемов активизации их памяти, преодоления и нейтрализации противодействия установлению объективной истины по делу. Определены особенности тактики допроса малолетних и несовершеннолетних потерпевших от насильственных преступлений. Сформулированы предложения относительно усовершенствования процессуальных основ допроса потерпевших на досудебном и судебном следствии. Определены типичные ситуации, возникающие при допросе потерпевших-женщин в ходе до судебного следствия: 1) потерпевшая дает достоверные показания и занимает активную позицию по разоблачению преступника; 2) потерпевшая отказывается от дачи показаний, пояснений причин такого отказа и является в органы следствия; 3) потерпевшая дает недостоверные показания, изменяет ранее данные показания; 4) потерпевшая не помнит обстоятельств преступления вследствие амнезии, скрывает ее наступление или, наоборот, ссылается на нее. Определены также типичные ситуации допроса потерпевших-женщин в условиях судебного следствия: 1) конфликтные (когда потерпевшая отказывается от ранее данных показаний под влияние угроз и(или) шантажа со стороны подсудимого, иных лиц); 2) бесконфликтные (когда потерпевшая дает показания, не противоречащие иным доказательствам и природному развитию явлений и событий). Разработана система тактических правил подготовки и проведения допроса потерпевших-женщин в типичных ситуациях досудебного и судебного следствия.

Ключевые слова: потерпевшая-женщина от насильственного преступления, классификация потерпевших-женщин, тактика допроса потерпевших-женщин от насильственных преступлений, типичные ситуации допроса потерпевших-женщин.

Tatyana Matyushkova. Interrogation tactics of female victims of violent crimes. – Manuscript.

Dissertation for a degree of a candidate of law sciences, specialty – criminal process and criminal law; forensic examination. – Kharkiv National University of Internal Affairs. – Kharkiv, 2006.

The dissertation is a monographic research of vital theoretical and practical problems of interrogation tactics of female victims of violent crimes in typical situations during pre-trial and forensic investigation.

The paper presents a criminalistic classification of female victims of violent crimes and characterizes each of the classification groups from the point of view of their influence on the interrogation tactics. The conclusion has

been made that the study of a female victim personality is a necessary prerequisite of the effectiveness of her interrogation. In this connection some propositions as to the notion, functions and methods of the criminalistic study of the victim have been developed. The psychological mechanism of female victims' giving evidence has been discovered, recommendations have been given for the methods to evoke their memory, to overcome resistance to establishing the objective truth in a criminal case. Peculiarities of questioning minor and under age victims of violent crimes have been determined. Proposals have been given to improve the procedural grounds of victims questioning during pre-trial investigation and court examination. A system of tactical rules for preparation and conduct of the female victims' interrogation in typical situations of during pre-trial investigation and court examination has been worked out.

Key words: female victim of violent crimes, classification of female victims, interrogation tactics of female victims of violent crimes, typical situations of interrogation of female victims.

Підп. до друку 16.01.2006. Папір офсетний. Друк офсетний.
Формат 60x84/16. Умов.друк.арк. 0,9. Обл.-вид.арк. 0,9
Тираж 100 прим.

Дільниця оперативного друку
Харківського національного університету внутрішніх справ.
61080, м. Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27